

ONOMASTICA

№. 25

С. ГОРДИНСЬКИЙ

НАЗВИ „РУСИЧІ” Й „РУСОВИЧІ”

Вінніпег

1963

Канада

Накладом УВАН

ONOMASTICA
XXV

UKRAINIAN FREE ACADEMY OF SCIENCES
Series: ONOMASTICA
Editor-in-Chief: J. B. Rudnyćkyj
No. 25

S. HORDYNSKY

THE NAMES "RUSYCHI" AND "RUSOVYCHI"

Winnipeg

1 9 6 3

Canada

Published by the Academy

УКРАЇНСЬКА ВІЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК
Серія: НАЗВОЗНАВСТВО
за редакцією Яр. Рудницького
Ч. 25

С. ГОРДИНСЬКИЙ

НАЗВИ „РУСИЧІ” Й „РУСОВИЧІ”

Вінніпег

1963

Канада

Накладом УВАН

Окрема відбитка
з серії SLAVISTICA УВАН
No. 46 - 47 (1963)

Назва „русичі” в „Слові о полку Ігореві” викликала досі чимало коментарів, і підважити її автентичність пробували дослідники не тільки чужинні, а й дехто з українських. До недовір'я до автентичности цієї назви спричинився найбільше той факт, що вона трапляється виключно в „Слові” і ніяким іншим документом ні йому сучасної, ні пізнішої доби не підтверджена. Для І. Борщака ця назва була одним із доказів неавтентичности „Слова”, яке він відносив до пізнішої доби. У видаваному ним у Парижі журналі „Україна” (4, 1950) він писав:

„Чудернацька назва „Русичі” в Слові о полку Ігореві, на нашу думку, походить не від Русі, а від легендарного князя Руса, що його вигадали польські літописці (див. стаття І. Борщака „Русь, Мала Росія, Україна” в *Revue des Études Slaves*, 1948, 171-76). Якраз ці „Русичі” є одним з доказів неавтентичности „Слова”, бо легенда про князя Руса з'явилася лише в XV—XVI вв.”

З цим поглядом Борщака годі дискутувати, бо він нічим, крім припущення, не підтриманий, а й „князь Рус”, як каже сам Борщак, вигадка. Борщак належав до тих нечисленних українських дослідників, які не вірили, що „Слово” — твір 12 сторіччя. Другим подібним недовірком, про якого слід згадати, був Іл. Свенціцький, який приготував навіть окрему працю про те, що „Слово” постало в 15—16 ст.; вона опублікована не була, але короткий її зміст був поміщений у програмі славістичного з'їзду, що мав відбутися в 1939 р. в Београді. Не знаючи цієї праці, не можу сказати, наскільки вона зв'язана з іншою студією Свен-

ціцького: „Русь і половці в староукраїнському письменстві”, брошурі, що появилася у Львові того самого року. В цій брошурі автор не говорить про сфальшування тексту „Слова” прямо, тільки про перерібку пізнішого тексту поеми у 18 ст. Проте постановня самого оригіналу відносить він до кінця 15 ст..

Ще раніше за Борщака окрему замітку п. н. *Les Rusiči/Rusici du Slovo d'Igor* помістив був у *Revue des Études Slaves*, 1938, 79-80, Борис Унбегаєв. Він дивується, як могла постати множинна форма із закінченням на -и чи, тоді як формою однинною є „Русинъ”, а всі подібні назви народів і племен у руській (у нього скрізь *russe*) мові сходять до однинних форм на -и ти нъ. І він питає: „який глузд і яка потреба була заступати колективну назву („Русь”) іншою колективною („русичи”)?. . Така заміна була б зрозуміла тільки від 17 ст., але в 12 ст. створення форми „русичи” було неологізмом непотрібним і фантастичним”. На це Якобсон¹⁾ слушно зауважив, що однинна назва „Русь” не така гнучка, щоб висловити поняття множества, до того ж вираз „русичи” не є синонімом терміну „Русь”, а асоціюється він з численними патронімічними іменами на -и чи і в результаті дає точний відповідник вислову „русьстии сынове” — „сини Русі”. І він наводить приклади: „сию (Ольгу) бо хвалять русьстии сынове” (Повість, 6477), і „вся дружина моя русьстии сынове” (Данило Пал., XII ст.). Він вказує на те, що назва „русичи” модельована на побатьківських іменах і не має зв'язку з правилом -и ти нъ і -и чи: поруч форми однинні — княжичъ, отчичъ, дѣдичъ, бабичъ і т. д. Якобсон також обороняє перед Мазоном форму „Словутичу”, яка, на думку Мазона, повинна бути „Словутинъ”. Тим часом єдиною можливою патронімічною формою є саме „Словутичъ”, так як Вишати чъ, Смоляти чъ і ін., тоді як форма „Словутинъ” була б не патронімічною, а присвійним прикметником.

¹⁾ *La Geste du prince Igor*, sous la direction d'Henri Grégoire, de Roman Jakobson et de Marc Szeftel. New York, 1948, ст. 263-4.

Якобсон згадує також, що в одній обрядовій українській народній пісні згадуються „Русовичі”, і він, за Потебнею, цитує два рядки колядки.

Інший опонент Унбегавна, А. Соловйов, звернув увагу на те, що він базує свої погляди не на староруській мові, а на російській („великоруській”) 16 ст., для якої форми закінчень на -итинъ якраз притаманні. Але це правило годі приміняти, пише Соловйов, до „южно-древнерусского” наріччя автора „Слова”, що було ближче до мови української.²⁾

Унбегавна підтримав був у своїй неfortunній спробі підважити автентичність „Слова” проф. А. Мазон. Проте враження таке, що оба вони мислили категоріями виключно російської мови, яка не знає іменникової форми для окреслення приналежності індивідуума до російського народу. Порівняно молодий, посталий у 17-18 ст. під українським впливом новотвір „россіянин” означав радше приналежність до держави-імперії, як до народу. Термін „русичи” в „Слові”, перекладений редакторами першого видання поеми як „Россіяне”: „Русы”, назви мало переконливі навіть для прихильників погляду, що „Слово” — твір передусім літератури російської. Уже Жуковський, перекладаючи в 1819 р. „Слово”, вжив назви „люди русские” або просто „русские”. Інші рос. перекладачі залишали назву „русичи” здебільшого незміненою, між ними Майков, Новіков, Стеллецький, Тимофеев і Шторм. Проте Шамбінаго і Ржига у своєму найновішому перекладі (Москва, 1961) дали скрізь термін „русские”, його тримається і Якобсон.

Назва „русичі” не вкладається в норми російської мови, і звідси така плутанина в перекладах. Це саме стосується і назви „русин”, яку перекладають притаманною російській мові прикметниковою формою „русский”. Це не раз доводить до перекручення текстів, часто просто виму-

²⁾ А. В. Соловьев: Русичи и Русовичи. Слово о Полку Игореве, Академия Наук СССР, Институт русской литературы (Пушкинский дом). Москва, 1962, ст. 277. Ця стаття є доповненням і переріркою іншої праці цього автора — відповіді Унбегавнові п. в. Rusiči st Ruš, — що появилася в Београді в 1941 р. і погоріла цілим накладом під час війни.

шеного самою структурою російської мови, якій бракує відповідників для передачі даних українських назв.³⁾ Думаю, що правильно буде, коли наша критика завжди звертатиме увагу на те, що в перекладах назви „русич” і „русин” слід залишати незмінними.

Сама назва „русичи” (і „русичи”, що цитуються двічі на всі чотири згадки цієї назви в поемі), хоч відома виключно із „Слова”⁴⁾, не така то вже в нашій літературі самотня. Вона знаходить своє підтвердження в народній словесності, де згадується дуже подібна назва — „Русовичи”.

Якщо не помиляюся, спорідненість цих двох назв, русичів і Русовичів, не була ще предметом окремого дослідження, хоч принагідно на цю проблему звертали увагу різні дослідники, ось як Потєбня, Перетц, Якобсон, Булаховський і ін. Мабуть першою спробою поставити цю справу ширше була тільки моя невелика стаття, в якій намічено головніші проблеми цієї теми.⁵⁾ Там, м. і., я звернув увагу на факт, що навіть українські дослідники, які мають під руками весь потрібний матеріал, необізнані як слід з цією назвою в українській народній поезії. Отак акад. Л. Булаховський у своїй статті „Слово о полку Игореве как памятник древне-русского языка” писав: „Ведь и образование Русовичи, напоминающее русичи „Слова”, мы встречаем едва ли не в одной только западноукраинской песне из собрания П. Г. Чубинского”: „Ой приходится до ній сімсот молодців, Сімсот молодців — сімсот вибран-

³⁾ Зразком може служити переклад „Даріонъ русинъ” з літопису 1051 р. як „Иларион... русский родом” („Повесть временных лет”, под ред. В. П. Адріанової-Перетц, М.-Л., 1950). Тут поняття гранично точно замінено половинчастим, бо „русинъ” — визначає члена комплексу, що обіймає рід плюс територію плюс свідомість зв'язку з ними. Тим часом „русского роду” можна бути народившись і в Китаї. — Галичани і зарпатці, які донесли назву „русин” до порога нашого століття, слухно вразливі на подібні маніпуляції з тією назвою.

⁴⁾ Форму „Русич” стрічаємо винятково в одній щедрівці: „Їхав молодець з Угор до Русич” (*Голов., II, 69, ч. 24*), але годі додуматися, що вона означає. Треба прийняти, що ця назва щось посереднє між назвами „Русь” і „русич”. З другого боку Соловійов у цитованій статті згадує сербські назви „Русинич” (1182) і „Русич” (1364).

⁵⁾ „Русовичи” з колядок і „русичи” із Слова о полку Игореві. „Свобода”, нед. видання, 3, 1953 (Джерзі Ситі). Стаття Соловійова появилася друком у 1962 р.

ців, Самих вибранців — ой Русовичів” (варіант — „Сімсот молодців да все Запорожці”).⁶⁾ — Ми тут бачимо класичний приклад наукової однобічності: акад. Булаховський — спеціаліст-мовознавець великого масштабу, особливо в ділянці старо-слов’янської мови, навіть не знав з певністю, що назва „Русовичі” в старих наших піснях znana куди більш, як раз. А й Якобсонові ця назва відома мабуть тільки через цитату з Потебні. Тим часом це проблема, над якою варт спинитися основніше.

Основні матеріали колядок, або краще сказати — щедрівок, які нас цікавлять, були зібрані польським дослідником Оскаром Кольбергом в селі Іспас на Покутті.⁷⁾ Різні варіанти тих щедрівок були відомі і збірникам Чубинського і Головацького. Як знаємо, найстарші типи колядок-щедрівок збереглися саме в Галичині, де їх не виперли хронологічно новіші історичні пісні з доби козаччини, так як це було на Україні східній. Проте щедрівки — явище не виключно західно-українське, вони тільки краще і численніше в гористих околицях Галичини збереглися, перенісши до наших часів елементи історії, побуту і поетики княжих часів, уже значно перетворені і асимільовані з побутом хліборобським. Пасажі, в яких згадано Русовичів, такі:

1. Щедрівка „Погоня лицаря за ордою”.⁸⁾ Пан Василь (в цьому імені можна дошукуватися відгомону Василя — хресного імени Вел. кн. Володимира) вибирається на війну і каже джурі сідлати коня, щоб він „скочив і положив під меч турського царя”. За те добуде він „три даруночки — три городочки” — славний Білгород, другий — славніший Ільвів і третій — славніший Київ. В Києві —

Панну сватають й аж до Галича,
Й аж до Галича, за Русовича,
За Русовича, гречного пана,
Гречного пана, пана Василя...

(Кольберг, I, 101, ч. 8.)

⁶⁾ Слово о полку Игореве. Сборник исследований и статей. Изд. АН. наук СССР. М.-Л., 1950. Ст. 144.

⁷⁾ Oskar Kolberg: Pokucie, I—IV. Kraków, 1882-8.

⁸⁾ Назви дані пізніше Ф. Колесою в його „Укр. усній словесності”, Л., 1938.

2. Щедрівка „Дівчина-перевізничка”. На Дністрі —

Гей, приходе 'д ні сімсот молодців,
Сімсот молодців, самих вибранців,
Самих вибранців, й а Русовичів...

Вони дають дівчині за перевіз різні дарунки і щедрівка кінчається бажанням-щедруванням:

Вінчуємо ті щістім-здоров'ім,
Щістім-здоров'ім, тай цим Рождеством,
Тай цим Рождеством, цим Новим Роком,
Цим Новим Роком, вінцем-дзеленцем,
Вінцем-дзеленцем, кращим молодцем,
Кращим молодцем, тай Русовичем...

(Кольберґ, I, 102, ч. 9)

3. Щедрівка „Дівчина стереже винограду, зганяє райські пташки”, розповідає про те, як зродило зелене вино і його стереже „панна Анна”. Вона заснула і прилетіли райські пташки та стали випивати винце. Дзвоном своїх крил вони збудили Анну і вона прохає їх не випивати вина, бо воно їй потрібне:

Маю братчика на оженічку,
Маю сестричку на відданечку...

а сама:

Вжем заручена аж до Галича,
Аж до Галича, за Русовича...

(Кольберґ, I, 105, ч. 11)

У старовинність назви „Русовичі” годі сумніватися. Найкращим цьому доказом є факт, що, коли з бігом часу традиції княжої Русі почали виживатися, її, ту назву, почали замінити іншими більш актуальними. Отак постала ціла низка варіантів: „Сімсот молодців да все Запорожці”, „Сімсот молодців Білоцерківців” (Чубин. III, 316), „Аж до Галича за поповича”, „Аж до Галича все за панича” (Шухевич III, 123). Цитуючи за Потебнею фрагмент щедрівки із гадкою про Русовичів, Соловйов відносить її постановня до 17 ст., що є датуванням зовсім неприйнятним; зате з того часу певно походила перерібка старого взору, в якому змінено „Русовичів” на „Запорожців”. Усі того типу колядки і щедрівки походять зовсім явно з княжої доби, в добу козаччини ледве чи хто міг бути зацікавлений творити пісні з мотивами зперед кількох сторіч, згадувати

свого царя чи короля, яких ми тоді вже не мали, згадувати в добу самопалів і шабель луки і мечі, князя, бояр, дружину. Такі згадки, як захоплення в полі полону, теж годі віднести до козацької доби, яка працею полонених-рабів не користувалася.

До того ж деякі щедрівки мають риси дохристиянських часів, ось як рефрен „Ой (гей, гой) дай Боже!”, що надто нагадує „Ой Дажбоже!”, або згадки про походи воївників найматися на службу в Царгороді — подія, що, історично, сягає антських часів (напр., щедрівка „Дружина збирається в заморський похід”, Антонович-Драгоманов, *Ист. пѣсни* I, 1). Ці мотиви, як теж ритмічний характер тих щедрівок (вони неримовані) і деякі збережені в них архаїзми⁹⁾ доказують, що доба „Слова” мала дуже подібну, якщо не ідентичну, поезію.

Але повертаймо до проблеми Русовичів. Що ж каже ця назва?

Передусім, кількість їх, — 700 — мітична, як і 7-ий вік кн. Всеслава. Враження таке, що ця назва радше поетична, що вона — ідеалізоване окреслення певного лицарського ідеалу. На постання цієї назви мусів мати вплив дружинний устрій княжого війська, можна б сказати, що княжа дружина була своєрідною військовою елітою. Це видно з вирізнення Русовичів, як „кращих молодців”, „самих вибранців”. Тому між „русичами” і „Русовичами”, при всій їхній тотожності, існують певні нюанси відмінності. „Русичі” — назва більш реальна, конкретна, вона стосувалася всієї княжої дружини, вояки якої були синами Русі. Русовичі ж у щедрівках — постаті вже більш ідеалізовані, характеру більш легендарного, щось вроді тих князенків у казках, що про них мріють дівчата. Казковість і легендарність тих „кращих молодців”, „вибранців”, зовсім вичутна, це й природне для того типу поезії, що сама в сфері напівмітичній.

⁹⁾ Ой верг він оком на зелен явір,
Тай ізудрів він сива сокола.
Взяв добувати срібні стрілоньки,
Взяв наміряти з туга лученька...
(*Гнатюк, Етн. зб. XXXVI, 24, ч. 175 Г. Запис у Нагуєвичях І. Франка.*)

Коли вже мова про русичів і Русовичів, варт скласти коротку класифікацію джерел, де згадуються наша стара національна назва „Русь” і похідні від неї. Це зведення виглядає так:

1. **Русь:** назва згадується в літописах і, порівняно рідко, в народній поезії.¹⁰⁾ У „Слові” немає.

2. **Руська земля:** в літописах, „Слові” (20 разів) і в народній поезії.¹¹⁾

3. **Русин:** в літописах (у договорі Олега з греками 911 р. „русинъ” згаданий 7 разів, у договорі Ігоря 944 р. — 6 разів). Народна поезія знає цю назву в творах радше літературного походження. В „Слові” немає.

4. **Русичі:** тільки в „Слові”, завжди в множинній формі. „Русиц”, з неясним значенням, згадується в одній щедівці, крім цього Русичъ, як прізвисько, — в сербів.

5. **Русовичі:** тільки в обрядовій поезії, в обох, одниній і множинній формах.

Зіставивши три назви — русин, русич і русович — бачимо, що вони наче три галузі одного дерева. Назва „русичі” старіша за „Русовичів” (Соловійов у своїй статті дав добре вияснення виникнення форми новішої із старішої, базуючись на паралелях із сербо-хорватської мови, ст. 287 і далі). Всі три назви тісно зв’язані з територією і всім комплексом Київської і Галицької Русі. Те, що тут дивує, це багатство старої української („русин-ської”) мови, яка від найдавніших часів витворювала собі форми такі, які їй у дану хвилину були потрібні для вислову певних понять з усіма їх тонкими значеневими нюансами.

¹⁰⁾ „Ой ци є в тебе на Руси матінка?”
„В мене матінка — ясне сонінко”...

(Гнатюк, Етн. зб. XXXVI, 16, ч. 170 А.)

¹¹⁾ Ой поведу я тя в Руску землю,
А в Руской землі короля нема... (Голов. III, 40)

Цю пісню можна б датувати першою пол. 14 ст., коли вимер рід галицько-волинських Юр’евичів, останніх українських королів.

THE NAMES *RUSYCHI* AND *RUSOVYCHI*

ENGLISH SUMMARY

The name *R u s y c h i* — sons of Rus', is known solely from the "Slovo", and only in the plural form. The singular form known from the chronicles was *R u s y n* — the Ruthenian. This caused some scholars to doubt the authenticity of the term *R u s y c h i* and thus, refer the origins of the "Slovo" to later times, or suspect a falsification of the entire poem. Especially B. Unbegaun found this name ending with *-ych* (instead of usual Russian *-itin*) a suspicious neologism, but other authors proved that this is a type of patronymic name and fully in accordance with the laws of the Ukrainian language. Besides, in Ukrainian ritual songs, a similar name, *R u s o v y c h i* was mentioned, but only one quotation of it was known. The author of the article quotes parts of other ritual songs where the name *R u s o v y c h i* appears, along with the epithets "the chosen ones", "finer youths", and this proves that they were the members of ancient military elite of Rus' — the *druzhyna* (princely retinue).

ONOMASTICA

A topo- and anthroponymic series edited twice a year.

To date the following issues have been published:

- ONOMASTICA I: *The term and Name "Ukraine"* by J. B. Rudnyčkyj, 132 p. Winnipeg, 1951. Price \$1.50.
- ONOMASTICA II: *Canadian Place Names of Ukrainian Origin* by J. B. Rudnyčkyj, 32 p. Winnipeg, 1952, third edition 1957. Price \$1.00.
- ONOMASTICA III: *The names "Galicia" and "Volynia"* by J. B. Rudnyčkyj, 32 p. Winnipeg, 1952. Price \$0.50.
- ONOMASTICA IV: *The Name "Ukraine" in South-Carpathia* by B. Barviňskyj, 16 p. Winnipeg, 1952. Price \$0.50.
- ONOMASTICA V: *L'origine du nom des Ruthenes* par B. O. Unbegaun, 13 p. Winnipeg, 1953. Prix \$0.50.
- ONOMASTICA VI: *Contribution to the Methods in Onomastics* by G. M. Lucyk, 32 p. Winnipeg, 1958. Price \$0.50.
- ONOMASTICA VII: *Canadian Toponymy and the Cultural Stratification of Canada* by W. Kirkconnell, 16 p. Winnipeg, 1954. Price \$0.50.
- ONOMASTICA VIII: *Guagninus' Toponymy of 1611* by O. Kupraneć, 32 p. Winnipeg, 1954. Price \$0.50.
- ONOMASTICA IX: *Ukrainian Topo- and Anthroponymy in the Inter. Bot. Terminology* by M. Borovskýj, Winnipeg, 1955. Price \$1.00.
- ONOMASTICA X: *The Term and Name "Canada"* by I. Velyhorśkyj. Winnipeg, 1955. Price \$0.50.
- ONOMASTICA XI: *Studies in Onomastics I: Canadian Slavic Namelore* by J. B. Rudnyčkyj, Winnipeg, 1956. Price \$0.50.

- ONOMASTICA XII: *Indian, Pseudo-Indian Place Names in the Canadian West* by Cyril Meredith Jones. Winnipeg, 1956. 24 p. Price \$0.50.
- ONOMASTICA XIII: *Sur quelques noms de lieu d'origine ukrainienne en Roumanie* par Petar Skok, Winnipeg 1957. 16 p. Prix \$0.50.
- ONOMASTICA XIV: *Contribution to Onomastics* by Ivan Franko. Winnipeg. 1957. Price \$1.00.
- ONOMASTICA XV: *Studies in Onomastics II: Toponymy* by J. B. Rudnyčkyj. Winnipeg 1958. Price \$1.00.
- ONOMASTICA XVI: *The French Element In Newfoundland Place Names* by E. R. Seary. Winnipeg 1958. Price \$0.50.
- ONOMASTICA XVII: *Mexico — The Name* by G. Tibon. Winnipeg 1959. Price \$0.50.
- ONOMASTICA XVIII: *Les noms de famille ukrainiens* par E. Borschak. Winnipeg 1959. Price \$0.50.
- ONOMASTICA XIX: *Place Names in Nova Scotia* by R. MacG. Dawson. Winnipeg 1960. Price \$0.50.
- ONOMASTICA XX: *Topo- and Anthroponymic Materials from Western Ukraine* by O. Ochrym, Winnipeg, 1960. Price \$0.50.
- ONOMASTICA XXI: *The Origin of the Name "Slav"* by J. B. Rudnyčkyj. Winnipeg, 1961. Price \$0.50.
- ONOMASTICA XXII: *A Classified Dictionary of Slavic Surname Changes in Canada* by R. B. Klymasz. Winnipeg, 1961. Price \$1.00.
- ONOMASTICA XXIII—XXIV: *Geographic Names of Boïkovia* by J. B. Rudnyčkyj. Winnipeg, 1962. Price \$3.00.
- ONOMASTICA XXV: *The names "Rusychi" and "Rusovychi"* by S. Hordynsky. Winnipeg, 1963. Prize \$0.50.

Obtainable at:

UVAN, Box 3597, Sta. B., Winnipeg, Canada.

ЗАКИ КУПИТЕ ЩОНЕБУДЬ
НА СПЛАТИ, АБО ПОЗИЧИ-
ТЕ ГРОШІ, РАДИМО ВАМ
ПОРІВНЯТИ, СКІЛЬКИ КОШ-
ТУВАЛИ Б ВАС ВІДСОТКИ,
ЯКБИ ВИ ПОЗИЧИЛИ ПО-
ТРІБНІ ВАМ ГРОШІ В КРЕ-
ДИТОВІЙ СПІЛЦІ.

ЩАДНИЧО-КРЕДИТОВА СПІЛКА
„КАРПАТІЯ”

862 Мейн Ст. — Вінніпег, Ман.